

РОЗВИТОК КООПЕРАЦІЇ В ОВОЧЕПРОДУКТОВОМУ ПІДКОМПЛЕКСІ

Досліджено сучасний рівень кооперації в агропромисловому комплексі України, рівень якої значно нижчий, ніж у розвинених країнах світу. Визначено роль кооперації у становленні та зміцненні економічних відносин між суб'єктами господарювання. На основі вивчених наукових публікацій відомих вчених сформовано основні напрямки ефективного розвитку овочепродуктового підкомплексу на кооперативних засадах. Зазначено, що впровадження дієвого механізму управління з максимальним використанням регіональних можливостей сприятиме розвитку кооперації.

Постановка проблеми

Розвиток економічних відносин нерозривно пов'язаний з пошуком шляхів підвищення ефективності виробництва. Особливо актуальною ця задача є в умовах світової кризи, коли постає необхідність забезпечення населення якісною овочевою продукцією за доступними цінами. Досягнення поставленої мети ускладнюється процесами дезінтеграції сфер виробництва переробки, реалізації та зберігання овочевої продукції. У цій ситуації для впровадження дієвих заходів щодо вирішення даних питань слід прийняти за необхідне комплексне вивчення впливу різноманітних процесів на розвиток кожного сегмента.

До чинників економічного зростання можна віднести кооперацію, яка із переходом до ринкових відносин відкриває нові можливості для розвитку аграрної економіки. В умовах інтеграції України у світовий простір слід повному оцінити створення нових суспільних відносин, націлених на формування і розвиток соціально-орієнтованої економіки, та поглибити ринкові реформи.

Аналіз останніх досліджень та постановка завдання

Вивченню питань розвитку кооперації та інтеграційних відносин АПК присвячено наукові публікації відомих вчених, серед яких М.Ф. Кропивко, М. Й. Малік, Г. М. Підлісецький, П. Т. Саблук та інші. Незважаючи на велику наукову і практичну цінність обраної теми, цей напрямок є недостатньо вивченим. Метою дослідження є теоретико-методологічне обґрунтування та формування практичних рекомендацій щодо ефективного розвитку кооперації в овочепродуктовому підкомплексі .

Об'єкт та методика досліджень

Об'єктом дослідження є процес становлення та функціонування кооперації як широкого спектру можливостей для розвитку овочепродуктового підкомплексу АПК. У процесі дослідження використано абстрактно-логічний метод (для обґрунтування ролі та переваг сільськогосподарських кооперативів у

виробництві, зберіганні, переробці, реалізації овочів); статистико-економічний метод (для зіставлення результатів виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств за категоріями господарств у динаміці, вивчення тенденцій розвитку сільськогосподарських кооперативів у Миколаївській області).

Результати досліджень

Сучасні умови функціонування світогосподарських систем об'єктивно вимагають від суб'єктів консолідації зусиль для формування міцного базису конкурентоспроможності. Наукою і практикою напрацьовано різні підходи до вирішення цього ключового завдання з використанням механізмів кооперації та корпоратизації [10].

На сьогоднішній день для більшості європейських держав у сільському господарстві кооперативні форми діяльності є характерною рисою. Згідно з офіційними оцінками, у світі є приблизно 1 млн кооперативних організаційних структур, з них понад 120 – видами та різновидами [2].

В економіці різних країн світу кооперації належить чинне місце, а саме:

- у розвинених країнах кооперативи забезпечують до 50 % обсягів виробництва продукції харчової промисловості;

- через кооперативи реалізується товарної продукції аграрного сектора: у країнах ЄС – більше 60 %, у скандинавських країнах – 80 %, у Японії та Китаї – 90 %.

Саблук П.Т. вважає, що Україна має всі передумови розвитку кооперації, серед яких зазначається:

- понад 300 тис. особистих селянських господарств виробляють товарну продукцію, а близько 4,4 млн – для власного споживання;

- площа землекористування – 6,6 млн га, з них для ведення товарного виробництва – 2,7 млн га, особистого селянського господарства – 2,9 млн га;

- в Україні 28 тисяч сільських населених пунктів;

- 16 тисяч підприємницьких структур;

- 43 тисячі фермерських господарств;

- кооперацією охоплено лише 0,5 % населення [11].

Галузь овочівництва можна віднести до однієї з найбільш інвестиційно-привабливих. Вона може стати стимулом інтересів, спрямованих на економічне оздоровлення, становлення, розвиток кооперації та інтеграційних відносин в АПК.

Кожного року приріст обсягів виробництва овочів становить близько 100 млн т. У цій сфері діяльності лідирують такі країни, як: Китай з обсягом виробництва 400 млн т продукції, Індія – 80, США – 40, Туреччина – 25 млн т. У Європі створені потужні городи в Іспанії, Італії, Нідерландах. Наразі на одну особу тут вирощується 200–300 кг овочів на рік. В Україні також спостерігається приріст виробництва овочевої продукції. За останні десять років виробництво овочів збільшилося від 5,3 до 8,0 млн т або на 50 %. При цьому, обсяги посівних площ овочевих культур зменшилися на 8 % при збільшенні валового

виробництва овочів за рахунок застосування інноваційних технологій, в тому числі – впровадження високопродуктивних сортів і гібридів, які забезпечують стабільний приріст урожайності й динамічний розвиток галузі. Магістральний шлях розвитку галузі овочівництва – створення цивілізованого регіонального і національного ринку овочів, усіляка підтримка великого товарного овочівництва в кооперації з дрібними товаровиробниками [9].

Вітчизняна практика розвитку кооперації свідчить про те, що в ній є зацікавленість переважно з боку особистих селянських та фермерських господарств. Об'єднання у кооперативи дає змогу цим господарствам на основі спільної заготовельної, агротехнічної та збутової діяльності досягати достатніх рівнів технологічності, товарності та підвищувати конкурентоспроможність своєї продукції [5]. Найбільша частка, що належить особистим селянським господарствам Миколаївської області (табл. 1) у виробництві овочевої продукції, доводить слушність цієї думки. Об'єднання спільних зусиль малими підприємствами, фермерськими та особистими селянськими господарствами дозволить не тільки вижити в умовах жорсткої конкуренції, а й сприяти формуванню цивілізованого аграрного ринку.

Таблиця 1. Виробництво овочів за категоріями господарств Миколаївської області

Категорії господарств	2005 р.		2006 р.		2007 р.		2008 р.		2009 р.		2010 р.	
	тис. т.	%	тис. т.	%	тис. т.	%	тис. т.	%	тис. т.	%	тис. т.	%
Сільськогосподарські підприємства	65,6	24,6	82,0	27,6	46,0	30,3	107,7	39,2	156,2	46,7	156,2	44,1
- у т.ч. фермерські господарства	14,0	5,2	25,6	8,6	13,9	9,2	34,2	12,5	24,1	7,2	16,9	4,8
Особисті селянські господарства	201,1	75,4	215,2	72,4	105,6	69,7	166,7	60,8	178,0	53,3	197,9	55,9
Усі категорії господарств	266,7	100,0	297,2	100,0	151,6	100,0	274,4	100,0	334,2	100,0	354,1	100,0

Джерело: побудовано за даними [13].

За наведеними даними (табл.1) можна простежити зміни в обсягах виробленої та реалізованої овочевої продукції за категоріями господарств Миколаївської області за 2005–2010 рр. Як показує аналіз таблиці, найбільша питома вага за обсягами виробленої продукції належить особистим селянським господарствам, хоча обсяги 2010 р., порівняно до показників 2005 р., скоротилися на 1,6%. Відносно до загального обсягу виробленої продукції у 2010 р. особистим селянським господарствам належить найбільша частка (55,9%), хоча відносно 2005 р. вона також зменшилася на 19,5%. Натомість за обсягами виробництва овочів сільськогосподарськими підприємствами намітилася позитивна тенденція, а саме: показник 2010 р. перевищує 2005 р. на 90,6 тис. т овочевої продукції.

У цілому по Україні, за даними Міністерства аграрної політики та продовольства за 2011 р., вироблено 9826,4 тис. т овочів, причому, лише 15,7 %, у сільськогосподарських підприємствах та 84,3 % – в господарствах населення [8].

Незважаючи на те, що основна частина овочів вирощується господарствами населення, слід зазначити, що концентрація виробництва цих господарств супроводжується низьким рівнем робочих процесів, погіршенням захисту рослин від шкідників і хвороб та невиконанням інших агротехнічних заходів. Виробництво тут ґрунтується на ручній праці, що призводить до зниження товарності та якості продукції і підвищення собівартості. Затрати на виробництво овочів у господарствах населення у півтора-два рази вищі, ніж у сільськогосподарських підприємствах. Така ситуація є тимчасовою і викликана цілим комплексом соціально-економічних причин, а головну роль у майбутньому товарного виробництва овочів мають відігравати спеціалізовані сільськогосподарські підприємства [3,4].

У табл. 2 наведені показники реалізованої овочевої продукції підприємствами Миколаївської області за каналами збуту .

Таблиця 2. Канали реалізації овочевої продукції господарствами Миколаївської області, тис. т *

Напрями реалізації	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Обсяг реалізованої овочевої продукції						
Всього, тис. т	35,7	42,4	33,4	75,9	139,9	138,1
Реалізація овочевої продукції за напрямками збуту, % до загального обсягу реалізації						
переробним підприємствам	45,5	28,2	6,4	62,1	73,0	80,9
на ринку	20,3	18,1	30,6	7,1	5,0	3,4
населенню	1,3	0,8	0,7	0,4	0,1	0,2
за іншими каналами	32,9	52,9	62,3	30,4	21,9	15,5

Джерело: побудовано за даними [13].

У цілому ефективність овочівництва виникає безпосередньо при виборі альтернативного варіанта використання виробленої продукції, до яких можна віднести найоптимальніший – комплексну переробку сировини. Як свідчать дані таблиці 2, переважна більшість реалізованої продукції належить саме до цього каналу збуту (переробні підприємства), обсяги якої помітно збільшуються за роками. Так, за даними 2005 р., було реалізовано 45,5 % продукції, натомість у 2010 р. цей показник вже склав 80,9 % від загального обсягу, тоді як і обсяг реалізації овочевої продукції 2010 року збільшився на 102,4 тис. т відносно показника 2005 р. Порівнюючи в цілому обсяги виробництва (табл.1) та реалізації (табл. 2), слід зазначити, що існує між ними значна розбіжність. Обсяги реалізованої продукції складають від 13 – 42 % від виробленої (табл. 2).

Здійснене в Україні в останні роки реформування крупнотоварних аграрних

підприємств призвело до їх розпаду і створення великої кількості дрібних формувань, які не в змозі самостійно забезпечувати ефективне ведення своїх господарств. Певним виходом із цієї ситуації є активний розвиток кооперування [15]. Залежно від напрямку діяльності кооперативи можна групувати за багатьма ознаками. Проте, у сільському господарстві виділяють дві основні групи кооперативів: виробничі та обслуговуючі. Для кращого розуміння характеру діяльності кооперативних організацій наведемо принципи відмінності між ними (табл. 3).

Таблиця 3. Основні відмінності виробничих і обслуговуючих кооперативів

№ з/п	Ознака відмінності	Вид кооперативу	
		виробничий	обслуговуючий
1.	Статус	Комерційна структура	Неприбуткова організація
2.	Власність	Земля, майно. Є власником виробленої продукції	Вироблена продукція, майно, необхідне для здійснення своєї діяльності. Продукція членів залишається їх власністю
3.	Право участі	Тільки фізичні особи, які є його засновниками і власниками. Кількість обмежена.	Фізичні та юридичні особи є власниками-клієнтами, які делегують йому окремі види діяльності
4.	Мета діяльності	Отримання прибутку від сільсько-господарського виробництва	Надання послуг необхідних для діяльності господарств його членів
5.	Трудова діяльність	Здійснюють в основному самі члени кооперативу	Здійснюють наймані працівники
6.	Розподіл доходів	Дивіденди розподіляються між членами відповідно до їхньої трудової участі та майнового внеску (паю)	Результат розподіляється пропорційно обсягу наданих послуг кооперативом своїм членам
7.	Обмеження прибутків	Немає	Не орієнтований на отримання прибутку
8.	Державне регулювання діяльності	Як правило, у вигляді створення сприятливого законодавчого середовища	Звільнення від податків і надання пільгових кредитів
9.	Порядок інвестування	Здійснюється за рахунок прямих капіталовкладень	Переважно за рахунок клієнтів-власників
10.	Оподаткування	Прибуток підприємства і дивіденди оподатковуються	Неприбутковий статус
11.	Клієнти	Як правило, особи, які не є власниками кооперативу	Як правило, особи, які є власниками кооперативу

Джерело: використано ідею [16].

Виробничі кооперативи утворюються шляхом злиття земельних і майнових паїв, земля і майно перестають бути конкретною власністю і набувають форми колективної, тобто спільної власності. Таким чином, юридична й економічна самостійність товаровиробників при цьому втрачається, а власники, передавши право розпоряджатися своєю землею і майном найманому персоналові, стають, суттєво, найманими працівниками. Ті ж самі товаровиробники, залишаючись власниками майна і земельних наділів, можуть створити іншу господарську структуру – обслуговуючий кооператив, передавши їй частину виробничих функцій, які є обтяжливими для них: матеріально-технічне постачання, переробка і збут сільськогосподарської продукції, інформаційне забезпечення тощо. При створенні обслуговуючого кооперативу об'єднуються тільки окремі економічні функції, які раніше виконувалися товаровиробниками самостійно. При цьому, члени обслуговуючого кооперативу зберігають свою юридичну та економічну незалежність, а створений ними кооператив є практично продовженням їхньої господарської діяльності [16].

Миколаївська область має значні резерви у розвитку галузі овочівництва на перспективу, вона входить в десятку найбільших за обсягами виробництва овочевої продукції областей України. У 2011 р. у Миколаївській області було вирощено 481,0 тис. т. овочів, що становить 4,0 % від загального обсягу виробництва по країні в цілому [13]. Незважаючи на значний потенціал, досягти сталого розвитку галузі в умовах сьогодення неможливо, якщо не відмовитися від типового українського підходу до овочівництва з індивідуальним виробництвом без партнерів і без підтримки з боку аналогічних господарств. До негативних факторів також можна віднести трансформаційні процеси в економіці АПК, що призвели до порушення взаємодії окремих сфер овочівництва, зокрема, виробництва, переробки, зберігання і збуту овочевої продукції. Врятувати українське овочівництво має максимальний розвиток кооперації і зміцнення позицій дрібних сільгоспвиробників за рахунок спільних проектів.

Далі (табл. 3) простежимо динаміку створення кооперативів у Миколаївській області.

Таблиця 4. Кількість кооперативів у Миколаївській області за видами діяльності, одиниць*

Кооперативи	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Усього,	1068	1072	1066	1065	1111	1126
з них:						
сільськогосподарські виробничі	12	16	25	28	27	27
сільськогосподарські обслуговуючі	1	2	7	6	5	10

Джерело: побудовано за даними [12].

Як показує аналіз даних табл. 3, Миколаївщина поки що не має чіткої тенденції до зростання кількості сільськогосподарських кооперативів. Хоча, якщо порівнювати 2010 р. з 2005 р., то загальна кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів збільшилася в 10 разів, але наявність такої кількості кооперативів не підтверджує їх фактичної діяльності. Станом на 01.01. 2010 р. тільки два СОК займаються реалізацією та переробкою овочів [8].

Кооперація – соціальна економічна категорія, яка виражає відносини між її учасниками у процесі їх співробітництва для досягнення взаємовигідної мети на основі спільного використання ресурсів і справедливого розподілу одержаного ними кінцевого синергетичного ефекту. Вона відіграє особливу роль у взаємозв'язках елементів агробізнесу, дає можливість реалізувати переваги крупного виробництва над дрібним, органічно поєднати особисті, колективні та суспільні інтереси. Кооперування – важливий шлях до одержання вигоди всіма її учасниками [15].

Розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації є одним із пріоритетних напрямків державної аграрної політики. Це обумовлено тим, що сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи (СОК) можна розглядати як спосіб економічного самозахисту сільськогосподарських товаровиробників на основі об'єднання зусиль і ресурсів з метою зменшення витрат, пов'язаних з провадженням господарської діяльності. Розвиток такої форми кооперативних відносин дозволяє сільськогосподарським товаровиробникам брати участь у формуванні доданої вартості на всіх стадіях перетворення сільськогосподарської продукції у кінцевий продукт і просуванні його до споживача [1].

В умовах наявності великої кількості фермерських та особистих селянських господарств (які є дрібними виробниками сільськогосподарської продукції) їх кооперування дозволяє прискорити формування на селі системи господарських структур ринкового типу. Посилення розвитку кооперації сприятиме і більш швидкому формуванню цивілізованого аграрного ринку. Саме завдяки цьому його інфраструктурні елементи (біржі, аукціони, торгові домви тощо) одержують можливості для ефективної реалізації своїх завдань [14].

Виявлення основних проблем розвитку кооперації у сільському господарстві дозволить запровадити обґрунтовані науково-методичні положення і практичні рекомендації з організації та управління процесом розвитку пріоритетних форм сільськогосподарських формувань. Вирішенням цих завдань може бути поглиблення ринкових реформ із реалізацією нових підходів до управління діяльністю підприємств, які створюють умови для формування економічного росту.

На думку М.Й. Маліка, для успішного функціонування та розвитку сільськогосподарської кооперації на селі необхідно:

- розробити і прийняти регіональні програми підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на перспективу (на 10–15

років);

- внести зміни до деяких законодавчих актів у частині визначення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів як неприбуткової організації;

- доповнити Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» статтею, якою передбачити державну підтримку кооперативів;

- передбачити розробку типових статутних документів і бізнес-планів розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів;

- активізувати роботу місцевих органів виконавчої влади щодо розробки регіональних програм, спрямованих на розбудову й розвиток інфраструктури аграрного ринку [6].

Здійснення вищезазначених заходів неможливо без належної державної підтримки, нащо і спрямована затверджена Державна цільова програма розвитку українського села на період до 2015 р., в якій розглядається ряд аспектів, вирішення яких забезпечує не тільки окремим галузям продовольчої безпеки та продовольчої незалежності, а і країни в цілому [7].

Висновки та перспективи подальших досліджень

Аграрні реформи, розпочаті державою, створили передумови для розвитку кооперативних відносин. Кооперація як цілісна система комплексних заходів, має мобілізувати діяльність підприємств не тільки для досягнення власних інтересів, але й для забезпечення продовольчого ринку якісною овочевою продукцією в достатньому обсязі. Активізації сталого розвитку кооперативного руху сприятиме впровадження таких елементів: використання передового досвіду країн із розвинутою економікою; проведення роз'яснювальної роботи з приводу управління кооперативом; посилення державної підтримки; зміцнення матеріально-технічної бази; підготовка кадрового складу; здійснення контролю за дотриманням принципів кооперації з метою недопущення створення псевдокооперативів.

У подальших дослідженнях необхідно зосередити увагу на поєднання вищезазначених елементів у цілісну систему, яка відновить взаємодію окремих сфер овочівництва, зокрема, виробництва, переробки, зберігання і збуту овочевої продукції й стане підґрунтям для активного розвитку пріоритетних форм сільськогосподарських формувань.

Література

1. Бабаєв В.Ю. Технологія державного регулювання розвитку сільськогосподарської обслуговуючої кооперації / В.Ю. Бабаєв // Актуальні проблеми державного управління. Збірник наукових праць Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. Випуск № 2 (40). – Х., 2011. – 444 с.

2. Волик А.М. Напрями розвитку сільськогосподарської кооперації в країнах ЄС / А.М.Волик // Економіка АПК. – 1997. – № 1. – С. 89–92. 3. Гальчинська В. А. До питання стратегії розвитку овочівництва / В.А. Гальчинська // Агроінком. – 2001. – № 8–12. – С. 12–13.

4. Кальченко С.В. Організація ефективного функціонування овочівництва в регіоні / С.В. Кальченко // Економіка АПК. – 2004. – № 8. – С. 68–72.

5. Кропивко М.Ф. Концептуальний підхід до кластерної організації та управління розвитком агропромислового виробництва / М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2010. – № 11. – С. 3–13.

6. Малік М.Й. Проблемні питання розвитку кооперації та інтеграційних відносин в АПК / М.Й. Малік // Економіка АПК. – 2010. – № 3. – С. 3–8.

7. Постанова Кабінету міністрів України «Про затвердження державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>

8. Розвиток сільськогосподарських територій [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minagro.gov.ua>.

9. Перепелиця Н.М. Сучасний рівень інноваційної діяльності в овочівництві / Н.М. Перепелиця // Агроінком. – 2010. – № 4–6. – С. 36–39.

10. Саблук П.Т. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки / П.Т. Саблук, М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 3–12.

11. Саблук П.Т. Управління комплексним розвитком агропромислового виробництва і сільськогосподарських територій / за ред. П.Т. Саблука, М.Ф. Кропивка – К.: ННЦІАЕ, 2011. – 450 с.

12. Сільське господарство Миколаївської області. Статистичні дані (оперативні, річні, методологічні пояснення). Головне управління статистики в Миколаївській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mk.ukrstat.gov.ua>

13. Статистичний збірник. Сільське господарство Миколаївщини / за ред. З.А. Лук'яненко. – Миколаїв, 2011. – 317 с.

14. Шаповал Т.П. Розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів у регіоні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (економіка сільського господарства і АПК)» / Т.П. Шаповал. – Миколаїв, 2008. – 20 с.

15. Шибанін В.С. Кооперуванню на селі – належний розвиток / В.С. Шибанін, В.М. Ганганов, І.І. Червен // Наукові праці. – Миколаїв, 2007. – Вип. 59, Т. 72. – С. 20–23.

16. Цимбал В.О. Особливості функціонування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів / В.О. Цимбал // Вісник Сумського національного аграрного університету. – Суми, 2010. – Вип. 2.
